

За ширмою офіційного нейтралітету з весни 1923 р. британська дипломатія починає активно проводити переговори з Францією та Німеччиною. На той час вже очевидною була відсутність бажаного ефекту від окупації, наростання фінансово-економічної кризи в Німеччині, що в перспективі могла перерости і в соціально-політичну. Це посилювало тривогу серед британських урядовців щодо радянсько-німецького зближення. Міністр закордонних справ Британії Дж. Керзон на зустрічах з німецьким послом у Лондоні переконував його в необхідності виступу Німеччини з розумною пропозицією по репараційному питанню, яка мала бути звернена до всіх зацікавлених сторін, включаючи і США. При цьому мова про припинення "пасивного опору" не йшла.

Напруження, що виникло між Францією та Великою Британією під час Рурського конфлікту сприяло зростанню конфронтації між ними. Та його переростання у відкрите протистояння британський уряд не міг допустити. Франція потрібна була як стримуючий фактор по відношенню до Німеччини і як союзник по боротьбі за дотримання версальських положень. Коли ж французько-німецький конфлікт викликав повну дезорганізацію економіки Німеччини, англійський уряд нарешті відмовився від свого показного нейтралітету і офіційно виступив на підтримку Німеччини.

Отже, основою для політики Великої Британії стосовно Німеччини в період Рурського конфлікту слугувала зацікавленість британського уряду в збереженні збалансованої політичної та економічної ситуації в Європі. Економічна криза в Німеччині, спровокована окупацією Рурської області, спричинила погіршення економічної ситуації і в Британії. Таким чином, чим складнішою ставала ситуація в Німеччині, тим більше англійські прав-

лячі кола переконувались в необхідності втручання у конфлікт. Ще одну небезпеку у Великій Британії вбачали у перспективі захоплення Францією гегемонії в Європі, коли така сила протистояння як Німеччина буде ліквідована. Франція зазнала поразки в своїх діях, отримавши лише економічні ускладнення. Власне все, чого досягла Франція – це надзвичайне обурення німців, що готове було вибухнути у ту саму секунду, як тільки французька потужність почне слабнути, а також укріплення тих сил у Німеччині, які прагнули домогтись військового відродження та реваншу. Це позбавило її можливості диктувати свої вимоги в питанні репарацій і, відповідно, відкрило нові шляхи контролю над цим питанням для Великої Британії.

1. Абернот'д. Посол мира. Страницы из дневника. – Т. 1. – М., 1931.
2. Аршинцева О. А. Европейская политика Англии и Генуэзская конференция 1922 г. // Известия Алтайского государственного университета. Журнал теоретических и прикладных исследований. – 2006. – № 4(34). – Режим доступу: <http://izvestia.asu.ru/2004/4/hist/TheNewsOfASU-2004-4-hist-04.pdf>
3. Джордан В. М. Великобритания, Франция и германская проблема в 1918-1939 г. – М., 1945.
4. Дюррозель Ж.-Б. История дипломатии от 1919 року до наших дней. – К., 1995.
5. История Германии. – Т. 3. – Кемерово, 2005.
6. Лемин И. М. Внешняя политика Великобритании: от Версаля до Локкарно. – М., 1947.
7. Папенко Н. Репарационное pitanня в Німеччині в роки Веймарської республіки (1919-1922 pp.) // Историчний журнал. – 2004. – № 12.
8. Ротштейн Э. Внешняя политика Англии и ее критики, 1830 – 1950. – М., 1973.
9. Системная история международных отношений. – М., 2000 // Научно-образовательный форум. История дипломатии. – Режим доступу: <http://www.diphis.ru/content/view/167/63/10>.
10. Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии на первом этапе общего кризиса капитализма (1918-1939 гг.). – М., 1962.
11. Fischer C. The Ruhr Crisis, 1923-1924. – New York, 2003 // Google. Пошук книг. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua>
12. Germany Declared in Wilful Default // The New York Times. – 1922. – December 27 // Сайт газети "The New York Times". – Режим доступу: <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf>

Надійшла до редколегії 27.01.10

Б. Парасунько, асп.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА В СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА РОСІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається діяльність культурно-просвітницьких товариств в Російській імперії на початку ХХ століття. Розкрито їхню структуру, форми роботи та взаємодія з державою.

This article is devoted to the problem of cultural-educations societies in Russian Empire at the beginning of XX century. Their structure, work methods and co-operation with the state has been analysed.

Прискорення науково-технічного, культурного та суспільного прогресу, яке спостерігалось в Росії на початку ХХ століття, вело до формування основ громадянського суспільства, важливим чинником, якого був освітній рівень населення. В дореволюційній Росії соціальний прогрес був безпосередньо зв'язаний з розвитком культури. На той час гостро стояло питання подолання загальної неграмотності населення, обмеженості доступу до освіти і організація культурного дозвілля нижчих верств населення. Одним з важливих атрибутів громадянського суспільства на початку ХХ століття стало поява добровільних, легальних, неполітичних товариств. Саме вони зіграли важливу роль в процесі зростання самосвідомості народів Росії.

Вагомий внесок у дослідження діяльності культурно-просвітницьких товариств в дореволюційній Росії зроблений сучасними дослідниками, такимим як А. С. Тумановою, О. В. Добровою, Т. А. Івеніною та ін. [20; 21; 22; 7; 9]. У своїх роботах вони здійснили аналіз діяльності товариств, розкрили види громадських організацій, їхню взаємодію з владою та вплив на громадськість.

Важливим соціальним фактором в Росії було формування нових суспільних верств. За переписом 1897 року за соціальним походженням 99,8 млн. (71%) складали селяни, 13,4 млн. (10,7%) – міщани, 1,7 млн.

(1,5%) – дворяни, 624 тис. (0,6%) купці, 589 тис. (0,5%) – духовенство, близько 1млн.(0,8%) – "інші" (неслов'янське населення та маргінали) [11, с.48].

Вони знаходилися у різному суспільно-економічному становищі, що сприяло появі численних громадських організацій, які ставили за мету допомогати соціально незахищеним категоріям населення у справі культурного просвітництва, медичного обслуговування тощо. Серед них особливо відмітимо роботу культурно та соціально орієнтованих організацій – Російське технічне товариство, Товариство поширення жіночої ремісничої освіти, Харківський дім, Петербурзьке товариство професійної освіти, Дом-музей бояр Романових у Москві тощо [11, с.49].

Серед головних причин появи культурно-просвітницьких організацій можна виділити наступні: по-перше, реформи 60-80-х років XIX століття зруйнували державну монополію на громадське життя; по-друге, прискорений процес урбанізації та індустріалізації; по-третє, зростання інтересу до російської національної культури [4, с.81].

Культурно-просвітницьке товариство – це об'єднання людей з метою спільної творчої діяльності в культурній сфері, взаємного обміну знаннями та досвідом, результатами своєї праці, а також поширення цих знань

та досвіду серед широких верств населення. Більшість цих товариств були підвладні державі, тобто вони були створені за ініціативи владних структур або громадською благодійністю.

На початку XX століття велику роль в суспільстві грали просвітницькі товариства. Як і будь-яка громадська ініціатива, просвітницька діяльність викликала постійний опір з боку держави і намагання поставити її під свій контроль. Просвітницькі об'єднання, товариства із сприяння різним видам освіти були найпоширенішими. До них можна віднести: Московський та Петербурзький комітет грамотності, Харківське товариство поширення в народі грамотності тощо; організації, які сприяли розвитку конкретного виду освіти (комерційній, сільськогосподарській, жіночій, початковій, середній та ін.) та товариства з більш вузькими цілями (комісії та організації народних читань, народні університети тощо). До просвітницьких слід віднести товариства, які сприяли народній освіті. Основна група таких об'єднань діяла у сфері початкової народної освіти – важливої в умовах тотальної неграмотності народу. Всього у 1910 році в Російській імперії нараховувалося 550 культурно-просвітницьких організацій [18, с. 92]. Особливо така активність інтелігенції, яка була засновником та членом культурно-просвітницьких товариств відбувалася на провінційному рівні, зокрема на Півночі європейської Росії та Сибіру.

Важливим напрямком цих організацій була боротьба за втілення недержавних форм поширення знань, оскільки бурхливий розвиток країни вимагав велику кількість професійних кадрів. Це завдання повною мірою не могла вирішити держава, й тому основний тягар несли земства. Варто зазначити, що земська система поширювалася лише в європейській частині Росії, тому на Сході країни і в Сибіру цю проблему почала вирішувати місцева інтелігенція. Держава підтримувала і, допомагала їм матеріально. Кошти йшли на розвиток додаткової освіти та виховання дорослих.

Культурне життя Росії початку XX століття відрізнялося великим динамізмом, ростом не тільки кількісних, а й якісних показників, появою відкритих культурних закладів – народних будинків, театрів, університетів тощо. Стосовно розвитку культури в регіонах Російської імперії, то тут можна сказати, що він з об'єктивних причин був нерівномірний. Проблемними у цьому плані залишалися Північ, Кавказ та Сибір [11, с. 82].

Культурно-просвітницькі товариства та заклади позашкільного типу, які призначалися для дорослих, відрізнялися за об'ємом знань, які вони надавали. Поряд із загальнопросвітницькими організаціями типу народних бібліотек, музеїв, народних читань в Росії діяла система закладів, які надавали населенню систематичні знання як в обсязі середньої та вищої школи, так і в царині спеціальних знань. Це передусім народні університети, вільні курси. Наприклад, одним із авторитетних був Народний університет ім. Шанявського (Москва). Крім цього в Російській імперії діяли культурно-розважальні заклади – народні театри, кіноклуби, драматичні гуртки.

Успішній діяльності культурно-просвітницьких товариств значною мірою сприяло те, що активну участь в їхній роботі брали видатні діячі російської науки та культури: К. А. Тімірязев, Н. А. Умов, Н. Д. Зелінський, В. І. Вернадський, А. Б. Гольденвейзер та ін. Будучи діячами науки, вони намагалися втілити прогресивні методи педагогічної та учбово-виховної роботи на практиці [11, с. 83].

Важливим етапом еволюції законодавства стосовно культурно-просвітницьких товариств стала перша російська революція. Маніфест 17 жовтня 1905 року гарантував населенню свободу зборів та союзів. Законода-

вчою базою для створення культурно-просвітницьких організацій, як і всіх громадських товариств у 1906-1917 рр. слугували "Тимчасові правила" (4 березня 1906 року). До цього часу не існувало загального закону, який би регламентував діяльність громадських об'єднань. Цим державним документом вводилася проста процедура реєстрації нових товариств. Держава залишала за собою право закривати організації. Оскільки влада була занепокоєна можливістю політизації громадських організацій та перетворення їх в осередки антидержавної діяльності, встановлювався жорсткий контроль за функціонуванням просвітницьких товариств. До 1906 року вони не мали статусу юридичної особи [15, с. 19].

З 1902 року культурно-просвітницькі товариства підпорядковувалися Міністерству народної освіти. До цього часу вони знаходилися під наглядом Міністерства внутрішніх справ. Міністерство народної освіти видало наказ стосовно обліку культурних товариств. Цим займалися директори народних училищ, яким культурно-просвітницькі товариства були підвладні. Кожен рік, не пізніше 15 січня подавали місцевому директору свідчення за минулий рік. У звіт входило назва організації, місцезнаходження, кількість членів, бюджет тощо. Товариства мали інформувати про місце та час проведення зборів [5]. Передача з одного відомства до іншого було лише формальністю. МВС слідувало за діяльністю культурно-просвітницьких товариств.

Загальний порядок створення та роботи організації регламентував статут, котрий передбачав цілі товариства, його склад, кошти товариства, керівні органи, порядок припинення роботи. Усі товариства могли складатися з різної кількості членів, які сплачували членські взноси. Членами в залежності від участі в роботі товариства поділялися на почесних, дійсних та співробітників [7, с. 110]. Почесними членами ставали за рішенням загальних зборів, особи, які зробили велику послугу товариству або внесли значний грошовий внесок. Дійсними ставали особи, які приймали участь в роботі організації та сплачували членський внесок не нижчий ніж той, який визначали загальні збори. Співробітники – особи, які робили щорічний мінімальний внесок або були асистентами дійсних членів в роботі товариства [7, с. 110]. Членський внесок постійно змінювався.

Усі дійсні члени створювали Загальні збори товариства, які були його вищим органом. Загальні збори вибирали керівний комітет організації та ревізійну комісію.

Джерела поповнення казни товариства були різними – членські внески, державна допомога, прибутки від організації культурних заходів, та благодійна допомога від привілейованих верств населення. Заручившись такою підтримкою культурно-просвітницькі товариства були чи не єдиними закладами позашкільної освіти. В їх діяльності гарно зарекомендували себе методи позашкільної освіти, оскільки були розраховані на широку соціальну аудиторію, охоплювали різні вікові категорії [10, с. 204]. Такими методами були народні читання, бібліотеки, народні курси, публічні лекції. Народні читання були найпопулярнішими серед населення. Вони викликали чималий інтерес до книги, що підготувало успіх народних бібліотек. Хоча з одного боку в організації народних читань спостерігалася безсистемність, випадковість, складна процедура затвердження у міській адміністрації, проблема з приміщеннями тощо. Усі ці фактори негативно впливали на розвиток народних читань [19, с. 136]. Проте їхнє значення було не тільки освітніми, скільки виховними. Народні бібліотеки були доповненням до школи, але з часом перетворилися на самостійні заклади культурно-просвітницьких товариств. На учбові відомства була покладена функція контролю

над складанням каталогу книг для народних бібліотек, і тільки в грудні 1905 року він був скасований. У 1912 р. Міністерство народної освіти знову встановило свій контроль у комплектуванні народних та пришкільних бібліотек і над просвітницькою діяльністю бібліотек та читалень [14]. Ще одним напрямком діяльності товариств була організація публічних лекцій до яких залучалась передова наукова інтелігенція [8, с.89].

Культурно-просвітницькі товариства у сфері поширення освіти були своєрідними центрами з підвищення освітнього рівня. Особливо вони були популярними в губерніях, оскільки чимала кількість населення не могла вчитися у великих містах. Основними напрямками діяльності подібних організацій була боротьба з неосвіченістю населення, яка велася усіма можливими способами.

У період Першої світової війни значна частина культурно-просвітницької діяльності була перенесена до армії. Були створені спеціальні курси для ветеранів війни [11, с.51].

Одним з важливих напрямків діяльності культурно-просвітницьких товариств на початку XX століття було краєзнавство. На фоні соціальної напруги в країні краєзнавчий рух розглядався як альтернатива діяльності найбільш радикальної інтелігенції, яка зближувала її з народом. Особливо він був популярним у Сибіру. Тут організовувалися науково-популярні лекції, виставки, пересувні музеї [17, с.124].

Більшість товариств культурно-просвітницького характеру в Росії створювалося та діяло за ініціативою беспартійної інтелігенції. Але були організації, які виникали за ініціативою якоїсь партії або осіб, які належали до політичних партій. Низку товариств створили кадети, есери та есдеки [12, с.81]. Таким чином, культурно-просвітницькі товариства, які виникли при сприянні політичних партій часто переслідували не тільки культурні цілі, а й були центрами політичного пропаганди. Саме події 1905-1907 рр. принесли ідеологічну спрямованість в діяльність товариств. Культурні організації почали переключатися з шкільної освіти на позашкільну [16].

Як вже зазначалося вище культурно-просвітницькі товариства створювалися за сприяння інтелігенції, насамперед вчителями, попри те, що їх було мало, і вони не могли впливати значною мірою на культурне життя міст, вони все ж таки ініціювали створення багатьох культурно-просвітницьких товариств, які ставали тими центрами, навколо яких оберталось культурне та суспільне життя міст [2, с.40].

На початку XX століття розвиток національної культури і освіти починає реалізовуватися через діяльність культурно-просвітницьких товариств. Більшість з них була позбавлена етноконфесійної приналежності. Але з'являються товариства, орієнтовані на розвиток національного просвітництва та культури. Активніше діяли єврейська та польська громадськість. Найбільш вагомою організацією єврейського населення було "Товариство для поширення освіти між євреями Росії" [6, с.88]. Це товариство мало філіали в губернських містах Росії. Діяло воно аж до 1929 року. Товариство було інтелектуальним центром національної ідентифікації та сприяло консолідації нації в межах країни. Подібні процеси відбувалися і у мусульманського населення на початку XX століття. Вони зачепили не лише європейську частину Росії, а й Сибір. Міграції казанських татар принесли до мусульманського світу ідеї джадидизму, руху за оновлення, направлено на модернізацію усього ісламського суспільства. Представники татарської інтелігенції починають у цей час активно відстоювати свої інтереси у підвищенні рівня національної самосвідомості,

відкриваючи нові мусульманські школи, організовуючи благодійні вечори [13, с.78].

По іншому виглядала ситуація у корінних народів Російської імперії (мордва, чуваші, башкири, комі, татари тощо). Приклад, освітній рівень неслов'янського населення Пензенської губернії був нижчий ніж російського: грамотність серед росіян складала 26 %, серед татар – 14,3 %, мордві – від 9,4 до 12,2 % [1, с.239]. Хоча ріст чисельності шкіл на початку XX ст. був викликаний демократизацією політики уряду та посиленням національного руху неслов'янських народів Росії. Попри, розширення шкільної системи, вона все ж таки не відповідала потребам неслов'янських народів у просвітництві, продовжувалася і діяльність культурно-просвітницьких організацій після лютневої революції 1917 р. Одним з перших законодавчих актів Тимчасового уряду був закон від 12 квітня 1917 року про союзи та товариства, який дозволяв громадянам Росії створювати подібні організації. Проте, 19 липня 1917 року був виданий Закон про обов'язкову реєстрацію товариств в окружних судах, але суди відмовилися від такої процедури [18, с.97].

В цілому діяльність культурно-просвітницьких товариств була нерозривно пов'язана з розвитком громадського руху в Росії на початку XX століття. Їх формування відбувалося під впливом ліберальної інтелігенції, котра разом з активною частиною місцевого населення взяла на себе роль поведиря народу. Держава по мірі наростання громадського руху, створювало різні законодавчі акти по їх контролю. Багато з них призупиняли розвиток приватної ініціативи у сфері просвітництва. Але і були позитивні моменти. Держава надавала грошову допомогу, чим сприяла до стимулу громадську освітню діяльність. Жорсткий тиск з боку держави на легальні громадські товариства стало ще одним доказом кризи самодержавства на початку XX століття.

Таким чином, створення культурно-просвітницьких організацій було обумовлене бажанням громадян безпосередньо приймати участь у вирішенні культурних та освітніх питань. Знижуючи контроль за організаціями, держава все ж таки дивилася на громадську ініціативу з обережністю. Прослідковуючи шлях від затвердження культурно-просвітницьких організацій до їх закриття та аналізуючи відносини між товариствами та владою, можна сказати, що відсутність чіткої правової бази для діяльності організацій. Проте не дивлячись на перешкоди створенні державою інститут громадських організацій і в свою чергу культурно-просвітницькі товариства зуміли сприяти культурному розвитку країни і займати гідне місце в громадському русі Російської імперії.

1. Анохина И.А. Государственная политика в деле просвещения нерусских народов Поволжья (вторая половина XIX – начало XX века) / И.А. Анохина // Известия Пензенского государственного педагогического университета. – 2007. – № 3. – С. 85–90.
2. Анохина И.А. Состояние образования среди нерусских народов Среднего Поволжья во второй половине XIX – начале XX века / Анохина И.А. // Известия Пензенского государственного педагогического университета. – 2008. – № 2. – С. 239–241.
3. Артамонова Н.Я. Общественно-политическая и культурно-просветительская деятельность городского учительства юга Енисейской губернии во второй половине XIX-начале XX века / Артамонова Н.Я., Мистреков И.Н. // Вестник Бурятского Государственного университета. – 2009. – №9. – С. 37–41.
4. Бредли Дж. Общественные организации и развитие гражданского общества в дореволюционной России / Бредли Дж. // Общественные науки и современность. – 1994. – №5. – С. 77–89.
5. Дегальцева Е.А. Неполитические общественные формирования в государственной структуре дореволюционной России. – режим доступа до документа: http://www.Zaimka.ru/06_2002/degaltsewa_charity/
6. Дегальцева Е.А. "Общество для распространения просвещения между евреями в России" (1863-1929) как интеллектуальный центр национальной идентификации / Е.А. Дегальцева // Вестник НГУ. Серия: История, филология. – 2006. – Том 5, выпуск 1. – С. 88–90.
7. Доброва О.В. К вопросу создания общественных организаций в Пензенской губернии в конце XIX-начале XX в. / О.В. Доброва // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – № 43-1. – С. 108–112.
8. Доброва О.В. Культурно-просветительские общественные орга-

низации, содействующие распространению образования, в Пензенской губернии во второй половине XIX-начале XX века / О.В. Доброва // Известия Томского политехнического университета. – 2007. – Т. 310. – №3. – История. – С. 89–93. 9. Ивенина Т.А. Система культурно-просветительских организаций и учреждений в дореволюционной России (1859-1917) гг.: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Ивенина Татьяна Анатольевна. – М., 2004. – 552 с. 10. Капранова Е.Г. Общественная инициатива в деле народного образования (на примере Общества распространения начального образования в Нижегородской губернии) / Е.Г. Капранова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – История. – 2007. – №2. – С. 200–206. 11. Клопыжников С.В. Культурно-просветительская деятельность социально ориентированных обществ в России конца XIX – начала XX веков / С.В. Клопыжников // Аналитика культурологи. – 2006. – №1. – С. 48–54. 12. Макачук С.В. Культурно-просветительские общества в городах Сибири и Дальнего Востока (1907-февраль 1917) / С.В. Макачук // Проблемы культуры городов России. – Омск. – 1996. – ч.1. С. 81–83. 13. Маркова М.Ф. Культурно-просветительская и общественная деятельность мусульман г. Томска в начале XX века. – режим доступа до документа: <http://www.sun.tsu.ru/mninfo/000063105\305\image\305-075-078.pdf>. 14. Позднякова Р.А. Библиотека в контексте культурно-просветительской деятельности России конца XIX – начале XX века / Р.А. Позднякова // Аналитика культурологи. – 2006. – №2. – С. 17–20. 15. Попов Д.И. Государственная власть и культурно-просветительные

общества в Сибири в начале XX в.: проблема взаимоотношений / Дмитрий Иванович Попов // Вестник Тюменского государственного университета. – 2004. – №1. – С. 18–27. 16. Попов Д.И. Культурно-просветительские организации и либерально-оппозиционное движение в Сибири в 1907-1914 гг. – режим доступа до документа: <http://www.omsu.omskreg.ru/histbook/articles/1998/a057/article.shtml>. 17. Попов Д.И. Культурно-просветительские общества и сибирское краеведение во второй половине XIX – начале XX века / Д.И. Попов // Вестник Томского государственного университета. – 2005. – № 288. – С. 124–126. 18. Романова Н. Культурно-просветительские общества Петербурга и власть конца XVIII-XX вв. (к истории взаимоотношений). – режим доступа до документа: <http://www.jewish-heritage.org/tp3a6r.htm>. 19. Савинова М.А. Народные чтения как одна из форм внешкольного образования в России (вторая половина XIX-начало XX века) / М.А. Савинова // Известия Пензенского государственного педагогического университета. Исторические науки. – 2007. – №3. – С. 134–136. 20. Туманова А.С. Общественные организации города Тамбова на рубеже XIX – XX веков / Анастасия Сергеевна Туманова. – Тамбов: Изд-во ТГУ имени Г.Р. Державина, 1999. – 163 с. 21. Туманова А.С. Общественные организации и союзы России в начале XX века / А.С. Туманова // Россия и современность мир. – 2002. – №3. – С. 120–137. 22. Туманова А.С. Общественные организации и русская публика в начале XX в. / Анастасия Сергеевна Туманова. – М.:Новый хронограф, 2008 – 320 с.

Надійшла до редколегії 27.01.10

Б. Патриляк, асп.

СЕЛЯНСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ У ШЕПЕТІВСЬКОМУ ОКРУЗІ УСРР В ЛЮТОМУ-БЕРЕЗНІ 1930 р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуті причини, перебіг та наслідки масових селянських заворушень у Шепетівському окрузі УСРР в лютому-березні 1930 р., викликаних першою хвилею масової колективізації.

In this article we examine the reasons, course of events and consequences of mass peasant unrest in Shepetivskiy district of USSR in February-March 1930, which were born by the first wave of mass collectivization.

До 60-х рр. XX століття селяни становили більшість населення України. Відтак, було б цілком справедливо стверджувати, що вітчизняна історія, значною мірою є історією селянства. Історією, яка, на жаль, залишається маловивченою у багатьох найважливіших аспектах.

Очевидно, що одним із найскладніших періодів у багатомісячній історії українського селянства стала доба більшовицьких соціально-економічних експериментів, яка була пов'язана не лише із радикальним руйнуванням звичного укладу селянського життя, але й із загибеллю мільйонів сільських мешканців.

Цілком зрозуміло, що насильницькі дії з боку більшовицької влади, покликані реорганізувати село на комуністичних засадах викликали гострий супротив з боку селянства. Перша хвиля суцільної колективізації та розкуркулення спричинила масовий опір практично на всій території УСРР. У деяких місцях спалахнули справжні збройні повстання. Відтак вивчення зазначених подій набуває особливої **наукової актуальності**. Без дослідження всіх виявів активного і пасивного опору селянства заходам радянської влади, очевидно, що ми ніколи не зможемо адекватно реконструювати картину життя українського суспільства в 1930-х рр.

Попри те, що зазначена проблема вже має власну скромну **історіографію**, на жаль, ще досі не вдалося відтворити більш-менш цілісної картини подій через обмеженість доступу до спеціальних архівних матеріалів. С.Кульчицький у одній колективній праці українських істориків зазначає, що збройний опір селян суцільній колективізації не набув великого поширення через те, що зброя, яка залишалася з воєнних часів була "викачана" чекістами, а у степовій і лісостеповій зоні партизанським загонам важко було б розгортатися [9, С. 142]. Натомість інші дослідники, такі як Л.Гриневич, В.Васильєв відзначають масовість селянських повстань. У 2009 р. побачила світ збірка документів і матеріалів про одне з найпотужніших селянських збройних

повстань – Павлоградське, що відбулося у квітні 1930 р. на Дніпропетровщині.

Проте відомо, що павлоградським подіям передували повстання у прикордонних округах тодішньої УСРР у березні 1930 р. Завданням цієї статті є максимально точно відтворити хід та з'ясувати особливості селянських заворушень у Шепетівському окрузі в лютому-березні 1930 р., використовуючи дані Державного архіву Хмельницької області. У віднайдених нами матеріалах з обласного архіву міститься доволі детальна інформація Шепетівського окружного комітету КП(б)У про політичний стан в окрузі у зв'язку з масовими селянськими виступами, що дозволяє скласти більш-менш повне уявлення про хід і наслідки селянських заворушень.

Інтенсивність селянських виступів у Шепетівському окрузі була зумовлена шаленими темпами колективізації, нав'язаними окружним керівництвом. Не менш важливо воно виконувало плани з розкуркулення і закриття култових споруд.

Ще восени 1929 р. окружним земельним відділом був розроблений план, згідно з яким, до кінця весняної сівби потрібно було колективізувати 38,2 % посівної площі. Проте 6-7 грудня 1929 р., бюро окружного прийняло рішення колективізувати до травня 1930 р. 50%, а до жовтня – 75% всіх земель округу. Шепетівське керівництво навіть клопотало перед Політбюро ЦК КП(б)У про внесення округу до районів суцільної колективізації [4, С. 82].

Свої плани шепетівське окружне керівництво навіть перевиконало. Темпи колективізації в окрузі були рекордними для Правобережної України. Станом на 1-3 лютого 1930 р. тут (згідно з даними підготованими в апараті ЦК КП(б)У) було колективізовано 61 % землі. Рекордною була і кількість районів суцільної колективізації (райони, де колективізовано більше 50% земель) – 8 з 13. Для порівняння: у степовій частині України (де колективізація рухалась найшвидшими темпами) на цей період у середньому було колективізовано 42,1 % землі, на Лівобережжі – 22,8 %, на Правобережжі – 30,7 % [4, С. 152, 153].